

תשובות קצרות

1. הפרשה מזיתים לשמן / הרב אהוד אחיטוב

שאלה

זיתים שנועדו להפקת שמן, והפרישו מהם תרו"מ עוד לפני עשיית השמן, האם ההפרשה מועילה?

תשובה

זמן חיוב הפרשת תרו"מ בכל סוגי היבול הוא אחר 'גמר מלאכה'. שלב זה מפורט במשניות¹ בנוגע לזמן חיוב תרו"מ בגידולים השונים. יש הסוברים ששלב זה הוא כאשר הפרי הוכשר לאכילה ע"י הדחק, כפי שפסק בשו"ת הרדב"ז² ומוהר"ח ויטאל³ וכן דעת מו"ז בשו"ת 'ישכיל עבדי'⁴ והראשל"צ הרב מרדכי אליהו.⁵ מאידך גיסא, יש הסוברים שגמר מלאכה זה הוא עם סיום שלב הפעולות בשדה – רבי אלעזר אזכרי,⁶ ובעקבותיו הרב צבי פסח פרנק⁷ ומו"ר הרב שאול ישראל.⁸ בדרך כלל אין במחלוקת זו נפקא מינה, משום שלאחר הקטיף היבול גם ראוי לאכילה ע"י הדחק.⁹ אולם בזיתים שמיועדים לשמן וענבים שמיועדים לייין, לכו"ע הגדרת 'גמר מלאכה' היא רק לאחר שהפכו אותם למשקה.¹⁰ אלא שבדיעבד ברוב הפירות אם הפרישו לפני 'גמר מלאכה', ההפרשה הועילה.¹¹ לעומת זאת מענבים שנבצרו לייין ומזיתים שנמסקו לעשיית שמן, והפרישו מהם תרו"מ טרם הכנת היין או השמן, צריך להפריש פעם נוספת בלא ברכה לאחר

1. מעשרות פ"ב מ"א - מ"ה.
2. שו"ת הרדב"ז, ב' אלפים ס' קז.
3. מוהר"ח, שער המצוות פר' וילך בשם האר"י.
4. שו"ת ישכיל עבדי, ח"ו יו"ד ס' יד.
5. התורה והארץ, ח"ה עמ' 28 סעי' כז.
6. ספר חרדים, בהקדמה למצוות התלויות בארץ.
7. הר צבי זרעים, ח"א ס' פא סעי' יח וס' פד.
8. עמוד הימיני, ס' כט עמ' רצז.
9. עי' מאמרו של הרב שמעון בירן הי"ד, התורה והארץ, ח"ב עמ' 221.
10. שערי צדק פ"ב ליקוטים ס"ק י, עפ"י מעשרות פ"א מ"ז ומע"ש פ"ג מ"ו; ועי' רש"ס תרומות פ"א ה"ט; מלאכת שלמה, תרומות פ"א מ"ט.
11. רמב"ם הל' תרומות פ"ה ה"ד.

עשיית היין או השמן. טעם הדבר נתבאר בירושלמי¹² והוא שקנסו מי שהפריש בדיעבד שההפרשה לא תועיל, כדי שלא יעשו זאת לכתחילה במטרה להימנע מהצורך לשמור את הענבים בטהרה. אמנם דעת הרש"ס¹³ שבזמן הזה אין צורך להפריש פעם נוספת, כי לצערנו איננו יכולים לקיים דיני טומאה וטהרה, אך כבר חלק עליו ה'כפתור ופרח'¹⁴ שגם בימינו אין להקל וצריך להפריש פעם נוספת לאחר עשיית היין או השמן.

למעשה, במקרה הנידון יש להפריש פעם נוספת לאחר עשיית השמן ללא ברכה. אולם יש לנהוג קדושת תרומה גם בזיתים שקראו עליהם שם 'תרומה גדולה' ושם 'תרומת מעשר', לעטוף אותם בצורה מכובדת ולהניחם באשפה.

2. חרקים שנמצאים בעובי בשר הדג / הרב אהוד אחיטוב

שאלה | כיצד יש לנהוג למעשה בדגים שמצויים בהם חרקים בעובי הבשר?

תשובה | בגמרא (חולין סז ע"ב) נאמר שאיסור 'שרץ המים' הוא דווקא בחרקים שנצמדו לדג מבחוץ או שנכנסים לתוך מעיו דרך הפה. לכן חובה לבדוק דגים ששכיחים בהם חרקים במקומות הנ"ל. אולם חרקים שנוצרים ומצויים בתוך עובי בשר הדג אינם נחשבים כשרץ המים האמור בתורה, ולדעת רוב הפוסקים אפילו נוצרו שם בחיי הדג, וכך נפסק להלכה ב'שלחן ערוך'¹⁵. אלא שבשנים האחרונות התברר לאחר מחקר מדעי שתולעת ה'אנסאקיס' המצויה בבשר הדג, מתפתחת כבר בתוך המים ונבלעת כזחל ע"י דגיגים שנבלעים אח"כ על ידי הדגים ובסופו של תהליך היא מגיעה לעובי בשר הדג. ונחלקו הפוסקים כיצד יש לנהוג:

בשו"ת 'שבט הלוי'¹⁶ סובר שאע"פ שחרקים שנמצאים בתוך בשר הדג מותרים, כי עפ"י רוב חרקים אלו נוצרים בתוך הדג, כשיש מידע שונה הם אסורים.¹⁷ לעומתו בשו"ת 'משנה הלכות'¹⁸ פסק להתיר, כי כיוון שחז"ל התירו חרקים אלו, אין צורך להתחשב בממצאים המדעיים. את דבריו ביאר מו"ר הרב יעקב אריאל בשני אופנים: א) שכיוון שהם חודרים לתוכו בגודל 1/2 מ"מ ומתפתחים בתוכו עד לגודל של כ-5-6 ס"מ, הרי שהחלק המועט שגדל בחוץ בטל לעיקר הגידול שהתפתח בעובי בשר הדג, ולכן דינם כחרקים שהתפתחו בתוך הדג, כעין מה שמצאנו בהלכות שביעית 'שגידולי היתר מבטלים את האיסור'. ב) התורה אוסרת רק חרקים שדרך הגעתם מחוץ לדג מובנת מאליה ללא כלים מדעיים, כמו חרקים שדבוקים אליו מבחוץ או שנמצאים בתוך מעיו. אולם כשאדם רואה את תולעת ה'אנטסקיס' בעובי בשר הדג, הוא לא יכול להבין שהיא

12. ירושלמי, תרומות פ"א ה"ה.

13. רש"ס לירושלמי שם.

14. כפתור ופרח, פרק כ (דף תנ ע"ב, מהדורת לונן).

15. שו"ע, יו"ד סי' פד סעי' טז. זאת בשונה משיטת הרמב"ם, הל' מאכא"ס פ"ב הי"ז, שמתיר דווקא כשהחרקים בקעו מביציהם בתוך הדג לאחר מותו.

16. שו"ת שבט הלוי, ח"ד יו"ד סי' פג.

17. עפ"י רמב"ם שם הי"ז.

18. שו"ת משנה הלכות, חט"ז סי' ד.

נוצרת מבחון בלא מכשירי המדע התת-ימי. לכן מבחינה הלכתית דין חרקים אלו כדין חרקים שהתפתחו בתוך הדג.

למעשה, עפ"י המידע מארגון 'כושרות', ישנם דגים שאין בהם תופעה זו ובכללם: נסיכת הנילוס, אמנון טרי וקפוא, פילה מלרוזה, בקלה מיובא מארגנטינה, ברבוניה, פורל, סטייק טונה וסול המיובא מהולנד. בדג הסלמון מצויים אמנם חרקים בין הקשקשים לבין העור, אך ישנו פתרון פשוט להסיר את העור, או לנקות את הדג מהקשקשים בסכין וכדו' ולשטוף היטב את עור הדג לפני הבישול.

3. הוצאת קרצייה מבע"ח בשבת / הרב דוד אייגנר

שאלה | בעל חיים שהתגלתה אצלו קרצייה במהלך השבת, האם מותר להוציאה? **תשובה** | הקרציות הן טפילים חיצוניים הניזונים מדם של יונקים, עופות, זוחלים ודו-חיים. לקרציות משקל רב בהעברת מחלות בין בני אדם ובין בעלי חיים. הנפוצות מבין המחלות שמעבירות הקרציות הן קדחת הקרציות, קדחת הבהרות וקדחת המערות. ישנן מחלות שיכולות לגרום בסופו של דבר למותו של בעל החיים, אם כי המוות ברובם המוחלט של המקרים אינו מִיָּדִי אלא מתרחש לאחר זמן. חלק מהטיפול בבעל החיים הנגוע בקרציות הוא משיכת הקרציות ממנו. פעולה זו יכולה להיעשות על ידי הבעלים. ישנו גם כן טיפול שנעשה על ידי וטרינר.

הכלל הקובע בטיפול בבעל חיים בשבת הוא שכל טיפול שיש בעשייתו משום איסור תורה או משום איסור דרבנן, אין עושים לבעל חיים, אף אם ייגרם לו נזק בלתי הפיך.¹⁹ החשש בהוצאת הקרצייה הוא שהוצאתה תהיה חלקית בלבד, ואז הורגים את הקרצייה ויש בכך משום נטילת נשמה. לחילופין בהוצאתה באופן שלם יש חשש לגרימת פצע בנקודה שבה הקרצייה התחברה לגוף בעל החיים, ויש בכך משום איסור חובל. לכן אין להוציא את הקרצייה בשבת, אלא יש להמתין בהוצאתה עד מוצאי השבת.

4. הוצאות ממוניות לשם טיפול בבעל חיים / הרב דוד אייגנר

שאלה | הכלב שלנו נדרס ונפצע ברגלו, ועליו לעבור ניתוח שעלותו היא כמה אלפי שקלים. אנו שכירים, והסכום הנדרש הוא בגובה משכורת חודשית. האם ישנו חיוב

לנסות ולמצוא את הסכום הנדרש, או שמא מותר להרדימו ובכך להמיתו?

תשובה | בראשית הדברים יש להדגיש כי מן התורה אדם המחזיק בעלי חיים חייב להביא בחשבון כי החזקתם כרוכה מטבע הדברים גם בהוצאות כלכליות שונות שחובה עליו להוציאן בעת הצורך, כגון תזונה מתאימה, מגורים וטיפול וטרינרי. דין זה נלמד ממקרה שבעל החיים רובץ תחת משאו וקיימת חובת פריקה, ואז ניתן לדרוש מהבעלים תשלום תמורת הסיוע.²⁰ מאידך גיסא, אין חובה להחיות את בעלי החיים, ואף ניתן להמיתם במקרה הצורך, שהרי רק בישראל נאמר:²¹ 'וחי אחיך עמך'. מפסוק זה למדו

19. משנ"ב, סי' שלב ס"ק ו; שש"כ, סי' כז סעי' נה.

20. ראה שו"ע, חו"מ סי' רעב סעי' ו, ובהגר"א שם ס"ק ו.

21. ויקרא כה, לו.

חז"ל²² שיש מצווה להחיות ישראל שבסכנה, ואין חובה להחיות שור שבסכנה.²³ לכן במקרה שעלות ההחזקה גבוהה יותר מהיכולת הכלכלית של הבעלים, בייחוד במקרים חריגים כגון אלו, מותר להרדים את בעל החיים ואין חובה להוציא סכום כה גבוה בעבור הטיפול בו.

5. 'לא תחמוד' / הרב יעקב הילדסהיים

שאלה | אדם המעוניין לקנות דבר שבעליו לא העמידו למכירה, ופנה לבעליו ונענה בשלילה, האם מותר לו לפנות אליו שנית בעניין זה? כמו כן, האם מותר להציע לבעלים מחיר גבוה כדי ללחוץ עליו למכור את השייך לו?

תשובה | כתב הרמב"ם (הל' גזילה פ"א ה"ט):²⁴

כל החומד עבדו או אמתו או ביתו וכליו של חבירו או כל דבר שאפשר לו שיקנהו ממנו, והכביד עליו ברעים והפציר בו עד שלקחו ממנו, אע"פ שנתן לו דמים רבים הרי זה עובר בלא תעשה, שנ' (שמות כ, טז) לא תחמד... וכתב ב'מגיד משנה' (לרמב"ם שם):

אלמא שהקונה בדמים, כל זמן שלא היה בדעת המוכר למכור, וזה לקחו שהפציר בו, כמ"ש הרב, עבר משום לא תחמוד...

מבואר בזה שאיסור 'לא תחמוד' שייך רק כאשר מדובר בדבר שאינו עומד למכירה כלל, כגון אם שואלים אדם על דירתו שיושב בה שקט ושאנן, כפי שאנשים רבים גרים בדירתם רבות בשנים בלי רצון לעזוב, ומפצירים בבעלים כמה פעמים שיאות למכור עד שנענה. מזה נלמד שאם שואלים אותו על רכב, שכידוע דרך בעלי רכבים להחליפם מדי כמה שנים, ולכן נחשב שהרכב בעצם עומד למכירה, – אם שאלו בראשונה ונענו בשלילה, אין הכרח שהכוונה היא שאין כלל רצונו במכירה, אלא ייתכן שבמחיר המוצע אין רצונו, ולכן מותר להציע מחיר גבוה בשנית, כיוון שייתכן שבזה יתרצה. לכן כל עוד לא נראה בעליל שאין רצונו של בעל הרכב למכרו, אין איסור לחזור ולשאול אותו על כך. אבל אם בעל הרכב ענה בפעם הראשונה נחרצות שאין רצונו במכירת רכבו, יהיה אסור לשאול אותו שנית על כך. ובשו"ת 'בצל החכמה'²⁵ ביאר ע"פ המובא לעיל, שאם הדבר לא היה עומד כלל למכירה, אבל בעליו התרצה בפעם הראשונה שביקשו ממנו, ג"כ אינו עובר על האיסור.

22. ב"מ פח ע"ב.

23. לכן מותר להמיתו, והממית בעל חיים שלא לצורך עובר על איסור 'בל תשחית'.

24. וכך פסק בשו"ע, חו"מ סי' שנט סעי' י.

25. שו"ת בצל החכמה, ח"ג סי' מג.

6. הלוואה מקרן ההשתלמות / הרב שלמה אישון

שאלה | אחת ההלוואות המשתלמות היום בשוק (שעליה ריבית נמוכה מאוד באופן ניכר) היא כנגד קרן השתלמות. כיוון שאני במסלול הלכתי, אני חסום מלקחת הלוואה. שאלתי היא: האם אפשר לעבור למסלול כללי?

תשובה | הבעייתיות שבהלוואה מקרן השתלמות נעוצה בכך שהלוואה אינה מכספים השייכים לקרן אלא מכספי העמיתים האחרים המופקדים בקרן. נמצא שבעצם המלווים הם העמיתים האחרים, וא"כ יש כאן הלוואה בריבית מאדם פרטי לאדם פרטי, שהיא בעייתית יותר מאשר הלוואה לחברות. אמנם הקרן חתומה על 'היתר עסקא', אך כאמור היא רק מבצעת את ההלוואה, ואינה הלווה ואינה המלווה. לכן קרנות ההשתלמות הנמצאות בפיקוח הלכתי אינן מאפשרות קבלת הלוואה מהקרן. אכן ניתן לומר שמי שמפקיד את כספו בקרן ההשתלמות עושה זאת על דעת שהקרן תשתמש בכספים בהתאם לכללים שלה, וממילא יש כאן גם קבלת 'היתר העסקא' שהקרן חתומה עליו, אך כאמור אין זה פשוט. לכן טוב יותר למצוא מקורות אחרים – כגון גמ"חים למיניהם. אם אין דרך אחרת, הרי שיש על מה לסמוך גם בהלוואה מהקרן.

7. מכירת כרטיס מוזל למופע במכירה מוקדמת / הרב שלמה אישון

שאלה | האם מכירת כרטיס למופע במחיר נמוך מהרגיל במכירה מוקדמת אסורה באיסור ריבית?

תשובה | באופן עקרוני, הנחה במכירה מוקדמת עלולה להיות אסורה באיסור ריבית.²⁶ הדבר נובע מכך שהמועד הרגיל לתשלום הוא מועד קבלת המוצר, וכאשר משלם מראש יש כאן הלוואה למוכר שבתמורה לה הוא נותן לקונה מוצר השווה יותר ממה ששילם. אולם נראה שכאשר מדובר בכרטיסים למופע, הדבר שונה. כאשר אדם רוכש כרטיס למופע, גם אם במכירה מוקדמת, המוצר שהוא רוכש הוא הכרטיס, דהיינו זכות הכניסה למופע ולא המופע עצמו. לכן אף אם המופע יהיה בעוד זמן, אין זה נחשב הקדמת מעות, משום שהמוצר שהוא זכות הכניסה נרכש כבר עכשיו, וזמן התשלום הוא זמן קבלת המוצר. במצב כזה אין כל הלוואה, וממילא אין חשש ריבית.

8. מעשר כספים ממתנות חתונה / הרב רועי הכהן זק, הרב שלמה אישון

שאלה | מה גדר חיוב מעשר כספים? האם החיוב חל גם במתנות שקיבלנו לחתונה?

תשובה | קיימת מחלוקת בין רבותינו הראשונים והאחרונים אם הפרשת מעשר כספים היא חיוב מדאורייתא, חיוב מדרבנן או מנהג ישראל.²⁷ ההכרעה המקובלת בהלכה היא כי מדובר במנהג ישראל, אשר הנוהג בו בקביעות מתחייב בו כנדר. באשר למתנות חתונה: א) אם מדובר במתנות בעין (כגון מוצרי חשמל), בשוברים לרכישת מוצרים בעין או בסכום כסף ייעודי לרכישת מוצרים, המנהג הרווח הוא שאין צורך להפריש מעשר כספים. ב) אם מדובר במתנת כסף לא ייעודית, יש להפריש מעשר כספים, אא"כ מצבם

26. שו"ע, י"ד סי' קעג סעי' ז.

27. ר' כתר כרך ו' סי' נז.

הכלכלי של בני הזוג קשה, דהיינו שלא יהיה להם כסף די מחייתם אם יפרישו מעשר כספים מהמתנות. ג) אפשרות נוספת (מומלצת) היא לקחת חלק מן הסכום שקיבלתם ולהפקידו לחיסכון למען הילדים בע"ה בעתיד. מאותו חלק מכספי החתונה שאתם משתמשים בו כרגע (אם אכן אתם משתמשים כרגע בכספי החתונה) יש להפריש מעשר כספים בכפוף למצבכם הכלכלי. מהסכום שאתם מפקידים לחיסכון אל תפרישו מעשר כספים כרגע, אלא לכשתשתמשו בו – בהתאם למצבכם הכלכלי באותו זמן, וכן בכפוף לשאלה מה תעשו עם הכסף. לכן, אם למשל תשתמשו בעתיד בחלק מכספי החתונה לצורך תמיכה בילדים גדולים באופן המותר מכספי מעשר כספים – הרי זה עצמו ייחשב מעשר הכספים ממתנות החתונה. הסכום שיוקצה ממעשר הכספים לצורכי הילדים לא יעלה על מחצית סכום המעשר.²⁸

9. ויתור על חוב כמעשר כספים / הרב רועי הכהן זק

שאלה | האם ניתן לוותר לבעל חוב על ההלוואה כחלק מן המחויבות להפריש מעשר כספים?

תשובה | ניתן לנכות הלוואה ממעשר כספים בתנאים המצטברים הבאים:

- א. הלווה הוא עני שמותר לתת לו צדקה (דהיינו שאין לו כסף למימון צרכיו הבסיסיים: אוכל, ביגוד פשוט וקורת הגג הזולה ביותר).²⁹
- ב. למלווה יש אפשרות הלכתית לגבות את החוב והוא נמנע מכך לשם מצוות צדקה, ולא כאשר מדובר בחוב אבוד.³⁰ (דהיינו שאי אפשר לגבותו הלכתית או שהמלווה אינו מעוניין לגבותו מסיבות שאינן צדקה).

10. שבירת משקפיים בטעות / הרב שלמה אישון

שאלה | נערים מעל גיל בר-מצווה שיחקו בהפסקה בבית הספר בזריקת געליים, ותוך כדי המשחק פגע אחד הנערים בטעות בנער שלא השתתף במשחק ושבר את המשקפיים שלו. האם יש לנער הפוגע מחויבות לשלם על הנזק? האם יש חובה גם על המנהל והמחנך לשאת בתוצאות?

תשובה | אדם מועד לעולם, בין בשוגג ובין במזיד, בין באונס ובין ברצון.³¹ לכן, היות שהנער השובר הוא מעל גיל בר מצווה, הרי שעליו לשאת בתוצאות ולשלם על הנזק שגרם. לנערים האחרים אולי היה חלק בעקיפין בכך, אך אין זה יותר מגרמא שפטור, ולכן על השובר לשלם. אכן, אילו נשברו המשקפיים של אחד המשתתפים במשחק, היה מקום אולי לפטור בטענה שכאשר נכנסו למשחק ידעו על הסיכון לשבירת המשקפיים ומחלו על כך.³² אך זה תלוי בשאלה אם עצמת הזריקה שגרמה לשבר הייתה סבירה

28. רמב"ם, פירוש המשנה פאה פ"ח מ"ו.

29. שו"ע, יו"ד, סי' רנג, סעי' ב.

30. שו"ת מנחת יצחק, ח"ה סי' לד.

31. ב"ק י ע"ב; רמב"ם הל' חובל ומזיק פ"א הי"א.

32. ר' רמ"א, חו"מ סי' שעח סעי' ט.

ביחס למשחק. ברם, כאשר מדובר בנער שלא היה חלק מן המשחק, ודאי שאין לדבר על מחילה, ומשום כך כאמור השובר חייב. המנהל והמחנך צריכים לעשות עבודה חינוכית כדי להפסיק סוג כזה של משחקים, והאירוע שהתרחש יוכל לסייע בעבודה חינוכית זו, אך הם אינם צריכים לשאת בנזק הכספי, והם פטורים מלשלם.

11. תשלום על חולצה שהוכתמה / הרב אריאל בראלי

שאלה | מלצר הכתים בטעות את החולצה שלי, וביקש ממני להחליף לחולצה לבנה אחרת השייכת לאולם האירועים. הוא הסביר שעל מנת שהכתם ירד, צריך לכבסו כמה שיותר מהר, אך אני סירבתי, ואכן הכתם לא ירד בכביסה. האם המלצר חייב לשלם?

תשובה | ראשית יש לבחון את טענת המלצר שאכן היה ניתן לנקות את הבגד, וזאת באמצעות חוות דעת של איש מקצוע שיבחן את סוג הבד והכתם המדובר. בהנחה שאכן המלצר צדק, ואם היית משתף פעולה אתו הרי הכתם היה נעלם, יש לבחון את המחויבות שלך לשתף אתו פעולה. נראה שמצד מצוות 'השבת אבדה' מוטל עליך לסייע לו להקטין את הנזק³³ (בהנחה שאכן החולצה החילופית הולמת אותך). אך מצוות 'השבת אבדה' אינה נחשבת לחיוב משפטי אלא לחיוב כלפי שמיים, ולכן הסירוב להחליף את החולצה נידון כהתעלמות מ'השבת אבדה'. הדין הוא שמי שהתעלם ובשל כך האבדה ניזוקה, פטור מתשלום. לכן אף במקרה המדובר, סירובך להחליף חולצה אינו פוטר את המלצר מתשלום, אע"פ שלא קיימת את המצווה.³⁴ מעבר לכך יש לדון בדיני נזיקין: האם הניזק חייב להקטין ככל יכולתו את הנזק?³⁵ לכאורה ישנם שני מקורות סותרים: מצד אחד נאמר בגמרא במסכת בבא קמא (יא ע"א): 'פחת נבילה דניזק', וביארו הראשונים שאם פחת ערך הנבלה זהו הפסד של הניזק, מפני שהיה עליו למכור את הנבלה מיד, ולא להמתין עד שתופסד.³⁶ לכאורה מכאן נלמד על החובה של הניזק לנקות את הכתם מהחולצה כדי למזער את הנזק. מנגד, בגמרא בבא קמא (כז ע"א) נאמר: 'הניח לו גחלת... על בגדו, ונשרף חייב', ופירש רש"י: 'חייב דהא דלא סילקה, סבר אתבעיניה ליה בדינא ויפרע ליה'. משמעות הדברים שהניזק לא חייב לעזור למזיק, וזכותו לעמוד מנגד ולראות איך הכסות נשרפת כולה ואז לתבוע את דמי הבגד מהמזיק.

33. על החיוב למנוע נזק מחברו, עי' רמב"ם, הל' גזלה ואבדה פי"א ה"כ.

34. דברות משה, בבא מציעא הערה מב.

35. בחוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה) התשל"א 1970, סעיף 14 (א) נאמר: 'אין המפר חייב בפיצויים לפי סעיפים 10, 12 ו-13 - בעד נזק שהנפגע יכול היה, באמצעים סבירים, למנוע או להקטין'.

36. תוספות שם ד"ה לא נצרכה.

האחרונים³⁷ ביארו שיש הבדל בין שני מקרים: במקרה שפעולת הנזק מתמשכת, כגון שרפת בגד שבה בכל רגע האש ממשיכה להזיק, הדבר נחשב לכוח המזיק, ואין לניזק חובה לעזור בהקטנת הנזק. לעומת זאת, במקרה שמעשה הנזק הסתיים, כגון שהבהמה כבר מתה ומה שהולך להיפסד זו הנבלה שהיא תשלום הנזק, אזי הניזק צריך למהר ולמכור אותה. במקרה דנן, ככל שעובר הזמן מעשה הנזק הולך ומתעצם והכתם קונה לו אחיזה חזקה בחולצה, לכן מעיקר הדין בעל החולצה אינו חייב לפשוט אותה על מנת לעצור את הנזק.

לסיכום, לכתחילה צריך לאפשר למלצר לנקות את הכתם, אולם חובת התשלום קיימת גם אם בעל החולצה התנגד להחלפתה וגרם להחמרת הנזק.

12. פרגולה שמפריעה לשכן / הרב אריאל בראלי

שאלה | בניתי פרגולה בחצרי, והשכן דורש לפרק אותה מחשש לכניסת גנבים לביתו. כמו כן בזמן ירידת גשמים ישנו רעש חזק מהתקרה של הפרגולה העשויה מפלסטיק. **תשובה** | אם לפרגולה ישנו היתר בנייה, אזי יש לדחות את טענות השכן. היתר הבנייה משקף שעבוד הדדי של השכנים להרחבת הבנייה ולהסכמה לנהוג אחרת מהלכות שכנים.³⁸ אולם אם הפרגולה נבנתה ללא אישור, יש לדון בטענת איום הגנבה שנוצר עקב הבנייה. כהקדמה יש להבין שהלכות שכנים נועדו ליצור איזון צודק בין הצרכים השונים של השכנים. וכך הדברים מוגדרים בידי ה'חזון איש' (בבא בתרא סי' יא ס"ק א):
נראה כי ענין קביעות ההרחקות נמסר לחכמים כי לעולם אין שימושי בני אדם מצטמצמים כל אחד בחלקו... והם ישקלו הדברים כפי הראוי והנכון על פי טבע העולם, ומה שראו להתיר, משועבד חלק האחד לתשמיש זה.

ביחס לטענה של גנבה, מובאות ברמ"א שתי דעות בשאלה האם ישנה חובה לתקן את הגדר שלו שנפרצה, כאשר קיים חשש שדרך פרצה זו ייכנסו גנבים לשכנו.³⁹ הרמ"א לא הכריע בשאלה זו, וממילא לא ניתן לחייב את בעל הפרגולה לפרק את המבנה או לשלם

37. קהילות יעקב, ב"ק סי' ט ס"ק א.

38. לחוקי התכנון והבנייה ישנו תוקף מכוח תקנות הקהל, אף לדעת הסוברים שדינא דמלכותא אינו חל בארץ ישראל, כך כתבו הרבנים שלמה גורן, יוסף קאפח, מרדכי אליהו בפד"ר יב, עמ' 15. וכן כתב הרב אשר ויס: 'בכל הנוגע למערכת יחסי הממון שבין עובד למעביד, וכן בתחומי המסחר, וכן בנוגע ליחסי שכנות בבניינים משותפים, החוק האזרחי יש לו משקל רב בדין תורה. דהלא בתחומים אלה דפוסים החיים עברו שינוי מוחלט ואי אפשר כלל לדמות את הנוהג בזמנינו למה שנהגו בימי קדם. וכיון שבהכרח שיהיו כללים בדיני הממון בכל תחום מתחומי החיים בהכרח לקבל את החוק כבסיס למנהג'. תחומין לד (תשע"ד), עמ' 171-172; ע"ע מנחת צבי ח"א סי' ג, הדין בפתיחת חלון מול חלון בזמן הזה.

39. רמ"א, חו"מ סי' קנה; מדבריו נראה שנחלקו על כפייה לגדור את הפרצה וכן הבין הגר"א, חו"מ סי' קנה ס"ק קלא, שלא כדעת חזון איש, בבא בתרא סי' א ס"ק ג, שכתב כי המחלוקת היא רק בעניין תשלום על גנבה שאירעה עקב הפרצה, אך לפי כולם יכול להכריח את שכנו לגדור את הפרצה.

על התקנת סורגים לחלון של שכנו.⁴⁰ ביחס לטענת הרעש מירידת הגשמים, נראה שאין להתחשב בה היות שלא מדובר על רעש קבוע.⁴¹
לסיכום, מצד הלכות שכנים אין חובה לפרק את הפרגולה.

13. נזק של שריטת רכב חונה / הרב אריאל בראלי

שאלה | הרכב שלי פגע בפגוש שרוט של רכב חונה. להערכתי מדובר בנזק מזערי, אך בעל הרכב דורש החלפת כל הפגוש. מה היא עמדת ההלכה?
תשובה | ישנן שתי שיטות להעריך את תשלום הנזק, והבדל גדול ביניהן.⁴² השיטה האחת בוחנת את הפחת שנוצר בעקבות הנזק (ללא קשר לתיקון), ובמקרה הנידון אין שום פחת. השיטה האחרת בוחנת את עלות התיקון, ואם דרך הפחחים להחליף את הפגוש ולא לתקן אותו, אזי יש לשלם על פגוש שלם (משומש). נטיית הפוסקים היא לנהוג כשיטה השנייה,⁴³ וכן כתב בספר 'משפטיך ליעקב' (ח"א סי' ז), וזו לשונו:
שומת הנזק נמדדת כל דבר ודבר לפי ענינו, יש דברים שכל חשיבותם, יופיים ושימושם הוא בחפץ שלם, וכשחלק מהם ניזוק פירושו של דבר שכולו ניזוק.⁴⁴

14. עני המהפך בחררה במכירת דירה / משפטי ארץ

שאלה | ראובן שוחח בטלפון עם שמעון ביום רביעי בלילה במשך כ-10 דקות על מכירת דירתו של שמעון. שמעון אמר שייפגשו בעוד יומיים או שלושה על מנת לראות את הדירה. ביום ראשון ראובן יזם שוב שיחת טלפון, ושמעון טען שהדירה נמכרה ביום שישי לאדם שנקש בדלת, ראה את הדירה וחתם. ראובן טען כי ישנו דין עני המהפך בחררה.

האם יש צדק בדבריו?

תשובה | 'עני המהפך בחררה' משמעו שהמחזר על דבר לקנותו, ובא אחר וקנה לפניו – אע"פ שהמקח קיים⁴⁵ נקרא רשע. אמנם הרמ"א⁴⁶ ביאר שכל האמור הוא דווקא בשלב שבו הקונה הראשון והמוכר היו מצויים בשלב מתקדם של המו"מ ביניהם, וכבר סוכם

40. אין זה סותר את זכותו של השכן להתנגד מראש לבנייה, כפי פסק מהרי"ט, ח"א סי' פט, על עיכוב בניית סולם לעלייה מהטעם שגנבים ישתמשו בו להגיע לחצר השכן.

41. חזון איש, בבא בתרא סי' יג ס"ק א.

42. להרחבה אמונת עתיך 111 (תשע"ו), עמ' 98.

43. לעניות דעתי, כאשר מדובר על נזק מזערי, וברור למזיק שאין דרך לתקן אותו והניזק מנצל את המצב ודורש תיקון מלא, אזי ניתן לסמוך על השיטה הראשונה ולהסתפק בסכום סמלי לפיוס הניזק.

44. וכ"כ בשו"ת אור לציון, חו"מ, סי' ד, אות ב.

45. לאפוקי משיטת ר"ת בקידושין נט שהמקח חוזר.

46. שו"ע, חו"מ סי' רלז סעי' א.

המחיר, ואינו חסר אלא הקניין עצמו. 'ערוך השולחן' (חו"מ סי' רלז סעי' א) הקדים את הזמן במקרים מסוימים:

וזהו בעניני מסחר אקראי אבל בשוק שהרבה קונים והרבה מוכרים נמצאים תמיד כשאחד עומד על המקח אסור לאחור לילך על מקח זה כל זמן שהראשון עומד עליו אף כשלא פסק המקח עדיין כמ"ש הירושלמי [נ"ל] וכן המנהג בהרבה מקומות שכשאחד עומד בשוק לקנות דבר לא יסיגנו אחר ומנהג יפה הוא מדינא וראוים לברכה ובפרישה כתב שבימיו פסקו בזה שהוא הסגת גבול.

אך מכל מקום גם במקרה זה נדרש שלב מתקדם במו"מ. עוד יש להוסיף כי 'עני המהפך בחררה' מופנה דווקא לקונה השני ולא למוכר, שלגביו מישור הדיון אם פעל כשורה יהיה מצד דין 'מחוסר אמנה'.⁴⁷ ספר 'פתחי חושן'⁴⁸ כתב שגם על המעסיק והמוכר יש איסור לשותף פעולה עם מבקשי עבודה או קונים מתחרים, אך איסור זה קיים על מי שכבר היה מוכן להעסיק ולמכור, וכעת מראיין מתחרים נוספים. הגבלה נוספת לדין מצאנו בדברי שו"ת 'חמדת שלמה'.⁴⁹ לדעתו אין הקונה השני נקרא רשע אם עשה כן בשוגג. אך האגרות משה⁵⁰ סובר שאין לחלק בין שוגג ובין מזיד בדין זה. במקרה שתואר בשאלה, נראה כי מדובר בשלב ראשוני מאוד של הצגת הנכס. עוד נראה כי המוכר לא התחייב להמתין, ואף שיעור הזמן שצייין לא היה מסוים ('יומיים שלושה'). כמו כן לא עולה מהתיאור כי לקונה השני נודע על מציאות ראובן הממתין לראות את הדירה. לכן לא חל דין 'עני המהפך בחררה' במקרה זה, לא ביחס ללוי, ובוודאי לא ביחס לשמעון המוכר. גם דין 'מחוסר אמנה' לא חל עד שלב שנפסק המחיר וסוכמו כל פרטי העסקה.⁵¹

15. חלוקת תשלומי בניית מעלית בבניין משותף / משפטי ארץ

שאלה | בבניין קיים בן ארבע קומות, חלק מהדיירים מעוניינים לבנות מעלית. כיצד צריכות העלויות להתחלק בין הדיירים? האם לפי מיקום הדירה – ככל שהיא גבוהה יותר, כך ישלמו בעליה יותר? ראיתי באיזה מקום שהחלוקה היא 10% לקומה ראשונה, 20% לקומה שנייה, 30% לקומה שלישית, 40% לקומה רביעית. האם זהו הדין?

תשובה | ראשית יש לדון אם ישנה סמכות לחלק מדיירי הבניין לכפות את השאר להשתתף בתשלום. ב'שלחן ערוך' (חו"מ סי' קסא סעי' א) נפסק:

בני חצר כופין זה את זה לבנות דלת... וכן כל הדברים שהחצר צריך להם צורך גדול, או הדברים שנהגו בני המדינה לעשותם...

47. על פי שו"ת מהר"ם אלשיך, ס' סז; שו"ת מהרש"ל, סי' לו.

48. פתחי חושן, הל' גנבה פרק ט הערה לב.

49. שו"ת חמדת שלמה, חו"מ סי' ד; הובא בפתחי תשובה, חו"מ סי' רלז ס"ק ב.

50. אגרות משה, חו"מ ח"א סי' ס.

51. ראה שו"ע, חו"מ סי' רד סעי' ז וסעי' יא; ספר פתחי חושן, קניינים ח"א, ב.

התקנת מעלית היא צורך של הקומות העליונות ולא של הקומות התחתונות, ולכן בבניין שאין בו מעלית, אין יכולת לרוב לכפות את המיעוט לשלם על התקנתה.⁵² במקום שבו ישנו מנהג להתקין מעלית בשותפות של כל הדיירים, ישנה גם חובה להתקין אותה. **גובה התשלום המוטל על כל שותף בהתקנת המעלית** – מאחר שהחלטה על התקנת מעלית תלויה בדיירים ובהסכמתם, הרי הם יכולים לקבוע **כל צורת חלוקה הטובה בעיניהם**. מהגמרא⁵³ עולה כי הקריטריון הקובע לגובה התשלום הוא מידת ההנאה שמפיק הדייר, ומי שנהנה יותר צריך לשלם יותר, אך שם מדובר על מקרה שבו ישנה חובה לבנות בגלל צורך גדול של כל העיר, ולא כמו במקרה שלכם. למרות זאת, הקריטריון הזה יכול לשמש כעצה טובה בעבורכם כיצד לחלק את התשלומים, וכפי שכתבתם בשאלתכם – לקבוע אחוזים המודדים את ההנאה.

חוק 'בתים משותפים' – כל הנאמר כאן הוא במקום שאין הסכם מפורש או מנהג אחר.⁵⁴ במדינת ישראל נוהג 'חוק הבתים המשותפים' המגדיר ומסדיר את זכויותיו וחובותיו של כל דייר בבניין משותף, והפוסקים⁵⁵ נחלקו אם חוק זה תקף אפילו אם לא נכתב בחוזה הקנייה שהבניין יתנהל לפי החוק. בחוק המקרקעין 1/59 נקבע כי שני שלישים מהדיירים יכולים להחליט על התקנת מעלית בבניין. התשלומים על התקנת המעלית יוטלו על בעלי הבתים המחליטים להתקינה, מלבד בעלי הדירות בקומה התחתונה שפטורים מתשלום. גובה התשלומים ייקבע לפי שטח הדירה. אם כן, לפני ההחלטה על התקנת מעלית, כל אחד יכול להתנות את הסכמתו בתשלום סכום הנראה בעיניו קביל. אבל אם כבר הסכימו הדיירים להתקין ולא התייחסו לסכום שכל דייר ישלם, ואח"כ התעורר ויכוח ביניהם, המפתח לקביעת גובה החיוב הוא גודל הדירה. לכן במקרה שבו הכניסה לדירה נעשתה על דעת התקנון המצוי ועל דעת חוק הבתים המשותפים, החוק יחייב לפי הרבה מהפוסקים.

16. פועל מכר במחיר גבוה יותר ממה שדרש המעסיק / משפטי ארץ

שאלה | כשהייתי קטן (בן 12), שכר אותי אדם אחד למכור בעבורו סחורה לפני אחד החגים. הוא ביקש שאמכור כל פריט בחמישה שקלים, וסיכמנו על שכר של עשרים שקלים לשעה. ביום שבו התחלנו לעבוד, המעסיק לפתע חזר בו ואמר שהשכר הוא רק חמישה עשר שקלים. כעסתי מאוד, אבל לא יכולתי לעשות דבר. החלטתי להערים עליו: במקום למכור בחמישה שקלים אמכור בשישה שקלים ואשלשל את הפרש לכיסי. כך קיבלתי פיצוי מלא על מה שגרם לי המעסיק, ועוד קיבלתי תוספת. עכשיו לבי נוקף: האם אני צריך להחזיר את הכסף למעסיק?

52. בשו"ת שבט הלוי, ח"ט סי' שא אות ג, הסתפק בזה, ועיין בספר דיני הבית המשותף, עמ' 125.

53. ב"ב ז ע"ב-ח ע"א.

54. ראה שו"ע, חו"מ סי' קעו סעי' י.

55. ראה את הדעות השונות בשו"ת משפטי ארץ, ח"א עמ' 338-340.

תשובה | מעמדו של שכיר קטן – הרמב"ם⁵⁶ פוסק שכאשר השכיר טוען שלא קיבל תשלום והשוכר טוען ששילם, על השכיר להישבע ונאמן ומקבל שכרו, אפילו אם הוא קטן. משמע ממנו ומכל הסתעפות הדיון בהלכה זו, שלדעת כולם שכיר קטן שווה במעמדו לשכיר גדול, אלא שנחלקו אם ניתן להטיל עליו את השבועה או שמא על השוכר, וכן פסק בספר 'פתחי חושן'⁵⁷.

הפחתת שכר עבודה – המעסיק לא רשאי לחזור בו מהשכר הראשוני שהובטח לפועל בשלושה אופנים:

(א) אם נעשה קניין. בנוגע להשכרת בתים כתב ה'שלחן ערוך'⁵⁸ שכאשר קבעו סכום בעבור השכרת הבית, והשוכר התחיל את תקופת השכירות שלו,⁵⁹ לא יכולים לחזור בהם מסכום השכירות אלא בהסכמת שניהם, אך הגביל זאת שמדובר דווקא במקרה ששכרו לזמן ידוע. מכאן למד 'פתחי חושן'⁶⁰ שהשוכר את הפועל והסכימו על גובה שכר מסוים, לא יכול לחזור בו לאחר שהפועל התחיל לעבוד או שעשו קניין על כך, כל עוד שכרו לזמן קצוב. אמנם בספר 'הלכות עובד ומעביד'⁶¹ פסק שעובד ומעביד לא יכולים לחזור בהם מההסכם הראשוני אף ללא התחלת עבודה או קניין או הפסד, אך לא נראה כן.⁶²

(ב) הורדת שכר חד-צדדית היא פגיעה בתנאי העסקה בסיסים וכמוה כפיטורין, ולכן כל מקום שבו אסור למעסיק לפטר עובד, ואם פיטר 'ידו על התחונה', המעסיק לא יהיה רשאי להפחית את השכר, ולכן הליכה למקום העבודה מקבעת את תנאי השכר.⁶³

(ג) אם ע"י הפחתת השכר זמן קצר לפני תחילת העבודה נמנעה מהעובד היכולת להשיג עבודה חלופית בשכר הראשוני שהובטח לו, אסור להפחית.⁶⁴

אמנם, אם לא התקיים אף תנאי מהתנאים הללו, יש רשות למעביד לשנות את תנאי השכר. וכפי שכתב הט"ז (חו"מ סי' רכא):

במקום שיש תרעומת קיימת קציצה הראשונה, היינו דוקא אם אזלו הפועלים וגילו דעתם שאין רצונם לעשות ע"פ השער שאמר עכשיו, [...] אבל אם אחר חזרת בעל הבית הלכו הפועלים בלי שום דיבור ועשו מלאכה, ודאי אין להם אלא כמו שחזר הבעל הבית ואמר בפירוש אין רצוני ליתן רק פחות...

דהיינו לפי דברי הט"ז ברגע שהעובד קיבל את גובה השכר החדש בלי להתנגד, הוא מחויב אליו ולא יכול להתלונן על השוכר. לפי דברים אלו, אם לא הבעת בפני המעסיק את אי רצונך לעבוד תמורת השכר החדש, השכר האחרון הוא הקובע.

56. הלכות שכירות פרק יא הלכה ו.

57. רמב"ם, הל' שכירות פ"ז הי"ד.

58. שו"ע, חו"מ סי' שיב סעי' י, וכן הרמ"א שם, סעי' ט.

59. לפי ביאור הסמ"ע שם ס"ק א.

60. פתחי חושן, הל' שכירות פרק ח סעי' יז, ושם הערה מ.

61. ס' הל' עובד ומעביד, עמ' כה.

62. עיין שו"ת ריב"ש, סי' תעו; ובביאור הב"י לשיטתו חו"מ סי' שלא; ובערוה"ש סי' שלא סעי' א.

63. פרטי הדין מבוארים בשו"ע, חו"מ סי' שלג סעי' א.

64. שו"ת הריב"ש, סי' תעו; שו"ע, חו"מ סי' שלג סעי' ב; ועי' גם פתחי חושן, הל' שכירות פרק י, סעי' ה.

שינוי הפועל מהסכום שקבע בעל הבית – מהגמרא⁶⁵ עולה שכאשר שליח מוכר חפץ שלא קיים לו מחיר ידוע, כל רווח שמרוויח שייך לבעל המעות ולא לשליח, אך כאשר יש מחיר ידוע והשליח מכר ביותר, יחלקו השליח והמשלח את הרווחים ביניהם, וכן פסק ה'שלחן ערוך'⁶⁶. במקרה שלנו המחיר לא ידוע, והרווח שייך לבעל המעות. אף במקרה שבו אמר המשלח לשליח במפורש למכור ב-100 ומכר ב-200, כל הרווח הולך למשלח. הסמ"ע (חו"מ סי' קפה ס"ק ב) מסביר: 'לא אמרינן שמחל המותר להסרסור, אלא אמרינן שסבר שאינו שוה יותר'. לכן במקרה שלפנינו הרווח שייך למעסיק.

לסיכום, במידה שהמעסיק שינה את גובה השכר לפני שהלכת לעבודה, ובאופן שלא מנע ממך להשיג עבודה בשכר דומה, ואף אתה לא התווכחת אתו בעת הורדת השכר, עליך להעביר למעסיק את כל הרווח שהרווחת מעבר למחיר שבו היית אמור למכור את המוצר. אם השינוי נעשה באופן אחר, מגיע לך מצד הדין 20 ש לשעה, ואת השאר צריך להעביר למעסיק.

17. מי נושא בהוצאות החתונה בשידוך שבוטל / משפטי ארץ

שאלה | אחרי האירוסין שלי ושל כלתי היה בינינו ריב, ואחריו החליטו היא והמשפחה שלה לבטל את החתונה. יש לנו קנסות לאולם ולתקליטן וכן דירה ששכרנו ועלינו לשלם את הוצאות השכירות. אמרו לי שעל פי דין תורה, אם היא מחליטה לבטל – כל הוצאות הביטול והקנסות חלים עליה. רציתי לשאול אם יש אמת בדבר.

תשובה | כדי לקבל תשובה הלכה למעשה, עליך לפנות לבית הדין. אנו בתשובה זו נפרוס את השיטות השונות והמנהג המקובל, אך אין ביכולתנו להכריע בלי לקבל את מלוא הפרטים ולשמוע את שני הצדדים.

מתנות וסבלונות של החתן לכלה – בגמרא (ב"ב קמו ע"א) ובפוסקים⁶⁷ ישנו דיון בעניין החזרת מתנות וסבלונות ששלח החתן לבית הכלה, ואכן מוטלת על האישה חובה להחזיר את אשר קיבלה לכבוד החתונה. ובלשון הגמרא (שם): 'הדרא בה איהי – אפילו כישא דירקא הדר הוא', כלומר במקרה שבו היא חזרה בה מהנישואין – עליה להשיב כל שקיבלה מבעלה.

הוצאות שהוציא הבעל לגורם שלישי – במקרה שבו הכסף שולם לגורם שלישי, ולא ניתן ישירות לאישה, נחלקו הראשונים. הרמב"ם⁶⁸ סובר כי האישה חייבת לשאת בכל ההוצאות אם היא גרמה לביטול החתונה בגלל 'דינא דגרמי'. וכן כתב הרי"ף בתשובה⁶⁹. אך הראב"ד⁷⁰ חולק עליו וסובר שאין לחייבה, כי 'אבוד ממון שבעל הממון עושה אותו

65. כתובות צח ע"ב.

66. שו"ע, חו"מ סי' קפה סעי' א.

67. שו"ע, אבה"ע סי' נ סעי' ג.

68. רמב"ם, הל' זכייה ומתנה פ"ו הלכה כד.

69. שו"ת הרי"ף, סי' קפה.

70. ראב"ד, לרמב"ם הל' זכייה ומתנה שם.

אף על פי שגרים לו זה פטור'. וכן כתב הר"י מיגאש,⁷¹ אך מטעם שונה – 'שלא הוציאו אלא לעצמו', כלומר היות שההשקעה של כל אחד מהצדדים נעשתה לטובתו ולהנאתו האישית, אין לחייב את הגורם להוצאה בתשלומים. אמנם כבר כתב בשו"ת ר' עקיבא איגר⁷² שהראב"ד מודה לרמב"ם במקרה שבו הכלה אמרה לחתן במפורש להוציא הוצאות.

פסיקת ההלכה – ה'שלחן ערוך'⁷³ פסק כרמב"ם, שאישה שביטלה חייבת לשלם, והאחרונים נחלקו כיצד לפסוק: יש אומרים להוציא הכול מהאישה,⁷⁴ ויש הפוטרים אותה לחלוטין,⁷⁵ ויש אומרים לעשות פשרה,⁷⁶ וכן פסקו בפסקי דין רבניים.⁷⁷ כמו כן, יש להעיר כי אם הביטול של הכלה היה מתוך רצון להזיק לחתן, אזי יש לחייבה יותר, אך אם הביטול היה מתוך אונס או בתום לב, ישנן שיטות ראשונים הפוטרות מתשלום.⁷⁸

מכון המקדש

18. כיוון התפילה בכותל המערבי / הרב אברהם כהנא
שאלה: | כאשר מתפללים בכותל המערבי, האם יש להתפלל ישר לכיוון הכותל או לכיוון מקום המקדש?

תשובה: | חז"ל בגמרא⁷⁹ למדו מתפילת שלמה בעת חנוכת המקדש (מלכים אה, מח) את כיווני התפילה: 'והתפללו אליך דרך ארצם' – מכאן שהעומד בחוץ לארץ יכוון עצמו לארץ ישראל. 'והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת' (דברי הימים ו, לד) – מכאן שהעומד בארץ ישראל יכוון עצמו לירושלים. 'והתפללו אל הבית הזה' (דברי הימים ו, לב) – מכאן שהעומד בירושלים מכוון לבית המקדש וכו'. גמרא זו נפסקה להלכה גם ברמב"ם⁸⁰ וכן ב'שלחן ערוך'.⁸¹ יש לציין שלדעת הרמב"ם (ספר המצוות עשה ה),

71. שו"ת הר"י מיגאש, סי' נח.
72. שו"ת רע"א, קמא סי' קלד.
73. שו"ע, אבה"ע סי' קנ סעי' ג.
74. שו"ת הרדב"ז ח"ד סי' רלד.
75. שארית יהודה דף נט.
76. ערוה"ש, אבן העזר סי' נ סעי' טז, כתב שהמנהג הפשוט שהצד העובר מחזיר לשני הוצאותיו, ועל פי רוב עושים פשרה.
77. פד"ר חלק ג עמ' 63.
78. תשובות הרמב"ם, מהד' פריימן סי' שלט.
79. ברכות ל ע"א.
80. רמב"ם, הל' תפילה ונשיאת כפיים פ"ה ה"ג.

התפילה נוכח המקדש היא מצוות עשה, וכלשונו: 'ללכת שם להתפלל בו ונגדו'.⁸² נמצא שהעומד מול הכותל המערבי צריך לכוון עצמו כנגד המקדש, ומכיוון שהמסורת היא שמקום המקדש הוא כיפת הסלע, יש לצדד עצמו באלכסון לכיוון צפון מזרח, כנגד מקום המקדש.⁸³ עם זאת, מנהג רוב המתפללים בכותל להתפלל ישר לכיוון מזרח, וניתן ללמד עליהם זכות מכמה סיבות: א) בירושלמי⁸⁴ מובא שהעומד בירושלים מכוון עצמו להר הבית, שנא': 'והבית אשר בניתי לשמך' (מלכים א ה, סד). ב) דין זה הוא לכתחילה, ובדיעבד כל שכיון לבו יצא ידי חובה.⁸⁵ ג. בדיעבד סומכים על הדעה ש'שכינה בכל מקום'.⁸⁶

לסיכום: המתפלל בכותל המערבי יצדד עצמו לכיוון כיפת הסלע,⁸⁷ ואם נמצא במניין עם ציבור שמתפלל לכיוון מזרח וחושש מאיבה וכדומה, יכול בדיעבד להתפלל כמו הציבור ויצדד פניו לכיוון צפון מזרח.⁸⁸

19. אמירת 'ברוכים תהיו' לאחר ברכת כהנים / הרב אברהם כהנא

שאלה | האם כהנים יכולים לומר אחר ברכת כהנים: 'ברוכים תהיו'?

תשובה | הגמרא (ר"ה כח ע"ב) מביאה את הפסוק: 'לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם היום', ומכאן למדה שאין לכהן להוסיף ברכה אחת משלו. וכן הוא בספרי.⁸⁹ מבואר שההוספה האסורה היא דווקא בזמן המצווה וכן אם מוסיף דבר בגוף המצווה,

81. שו"ע, או"ח סי' צד סעי' א-ב.

82. עי' כס"מ, הל' תפילה פ"א ה"ג.

83. נאמר בקצרה כי קיימות עדויות חז"ל, ולהבדיל – עדויות נכרים, המתארות את הידיעה של היהודים על מקום המקדש. בין היתר מצויות עדויותיהם של יוסף בן מתתיהו, חברי הסנהדרין, בר כוכבא, אמוראים, גאונים, ר' בנימין מטודלא, ובין הראשונים: הרמב"ם, הרמב"ן, הכפתור ופרח, וכן באחרונים: רדב"ז, שו"ת ח"ב, סי' תרצא, מהרי"ט, השל"ה, הב"ח ועוד.

84. ירושלמי, ברכות פ"ד ה"ה.

85. שו"ע, או"ח סי' צד סעי' ג.

86. ט"ז, או"ח סי' צד ס"ק א.

87. וכ"כ דבר חברון, ח"ג סי' שצח, סעי' מא.

88. מ"ב, סי' צד ס"ק י; הנה מבואר שלדעת הרמב"ם תפילה נוכח המקדש היא מצוות עשה, וממילא בקיום מצווה לא שייך בזה 'יוהרא' כדברי הבית יוסף, או"ח סי' כד, בשם רב נטרונאי גאון: 'שכל דבר שאין האדם מחוייב בו ועושה אותו ברבים במדת חסידות וכל העם אינם עושים אותו הוא מתחזי כיוהרא' עכ"ל. בתשובת יד אליהו, סי' א, הביא מחלוקת אחרונים בדבר ציבור שאינו מתפלל לכיוון הנכון, האם יתפלל יחד עם הציבור או יתפלל לכיוון הנכון. עיין באר היטב, או"ח סי' צד, ס"ק ג, ושער הציון, סי' צד ס"ק יג. המשנ"ב, סי' צד ס"ק י, כתב כדרך פשרה שיתפלל יחד עם הציבור ויטה ראשו לכיוון הנכון, ומקורו בסוגיה ב"ב כה ע"ב: 'הרוצה להחכים ידים וכו'', ולדעת הסמ"ג והרמ"א, הכוונה שיעמוד גופו לדרום ופניו לארץ ישראל, וראה רש"י שפירש הפוך. האחרונים העלו חשש שאם אדם יתפלל בשונה מהציבור, נראה 'כחולק על הציבור' או כשתי רשויות ח"ו, אך נראה מהגמרא בסוגיה של 'כדו בר', שהכוונה למי שבאופן מובהק מתפלל כנגד הציבור כגון במאה שמונים או תשעים מעלות, אך במקרה והוא רק עומד באלכסון מול הציבור שמתפלל ישר, לא נראה כפורש או כחולק על הציבור, וכך נראה מפירוש הערוך (ערך דרום), ור' גרשום, ב"ב כה ע"ב, שמי שרוצה להחכים ידים, הכוונה יתפלל באלכסון - מזרחית דרומית (למרות שבוודאי הציבור מתפלל ישר), וכך הרבה נוהגים היום למעשה.

89. ספרי, ראה סי' פב.

כגון שהוסיף ברכה שאיננה מתוך ברכת כהנים, אך אם חוזר ומברך ברכת כהנים כמה פעמים בציבור שונה – אין בזה משום 'בל תוסיף'.⁹⁰ הגמרא (שם) מוסיפה שזמן ברכת כהנים הוא כל היום, כלומר כל זמן שיימצא ציבור שיכול לברך אותם אינו יכול להוסיף על המצווה, גם אם אינו מתכוון להוסיף על המצווה.⁹¹ עם זאת, ראינו בחז"ל כי הכהנים מברכים גם ברכות אחרות ואין בזה חשש 'בל תוסיף', לדוגמה – אחר סיום ברכת כהנים אומר הכהן (סוטה לט ע"א): '...השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל וכו'". וכן אם הוא חזן וכהן יחיד, אומר מיד אח"כ 'שים שלום'.⁹² האחרונים תירצו שאין איסור 'בל תוסיף' בברכת כהנים, אם הכהנים אינם עומדים פנים כנגד פני הקהל ואינם מברכים כדרך שמברכים ברכת כהנים.⁹³ וכן פסקו כמה אחרונים שמותר להוסיף 'ברוכים תהיו'.⁹⁴ אמנם בשו"ת 'הר צבי'⁹⁵ כתב בדעת הרמב"ם שיש על הכהנים להימנע מלהוסיף ברכת 'ברוכים תהיו', מכיוון שלדעתו⁹⁶ יש חשש 'בל תוסיף', שכן כתב הרמב"ם: אין הכהנים רשאים בכל מקום להוסיף ברכה על שלושת הפסוקים כגון ה' א- להיכם יוסף עליכם וגו' וכיוצא בה, לא בקול רם ולא בקול לחש שנאמר לא תוסיפו על הדבר...

ומבואר שגם בדברים שמעכבים נשיאות כפי"ם, כמו אמירה בלחש, אפילו כאשר התוספת איננה פנים אל פנים יש בה משום 'בל תוסיף'. אך נראה לומר בדעת הרמב"ם שאיסור 'בל תוסיף' בברכת כהנים הינו בשעת ברכת כהנים ממש, או על הדוכן.⁹⁷

לסיכום: כהנים שירדו מהדוכן מברכת הכהנים יכולים לכתחילה לברך את העם בברכת 'ברוכים תהיו' ושאר ברכות, כשאינם מתכוונים להוסיף על ברכת כהנים.

90. תוס', ר"ה כח ע"ב ד"ה 'ומנא'; משנ"ב, סי' קכח ס"ק קד.

91. מאירי, ר"ה שם.

92. שו"ע, או"ח סי' קכח סעי' כ.

93. שו"ע הרב, סי' קכח סעי' מ; שו"ת הר צבי, או"ח ח"א סי' סב; תורת הקנאות, סוטה לט.

94. יש שתירצו שאמירת 'ברוכים תהיו' באה לחזק את ברכת הכהנים ואין בה חשש בל תוסיף. כמו כן היא נאמרת ליחיד ולא לציבור (אבני חושן). אחרים תירצו שהחשש 'בל תוסיף' קיים דווקא אם הכהן מוסיף לברך ברכה הכתובה בתורה, אבל אין חשש אם מברך ברכה סתמית (חבצלת השרון). וכתב ערוך השלחן, או"ח סי' קכח סעי' כד, שמנהג העם לומר לכהנים 'יישר כוחכם', והכהנים משיבים 'ברוכים תהיו'.

95. שו"ת הר צבי, או"ח סי' סב.

96. רמב"ם, הל' תפילה פי"ד הי"ב.

97. כפי שצידד בשו"ת הר צבי, שם לתרץ את המנהג. ניתן עוד לומר בדעת הרמב"ם שכל שלא הוסיף בתוך הברכה מתחילתה ועד סופה, אין בזה משום 'בל תוסיף', ולאחר הברכה יעבור רק אם יתכוון להוסיף על ברכת הכהנים. מצווה זו ניכרת בתחילתה בכך שמברכים לפני 'לברך את עמו ישראל באהבה' ובסופה לאחר שהעם ענו אמן אחר 'וישם לך שלום' (במקדש היו עונים רק אחר 'וישם לך שלום'). כתב הריטב"א, בחידושו על ר"ה כח ע"ב, שאם הכהן בתוך המצווה של ברכת כהנים ומוסיף על הברכה, עובר על 'בל תוסיף' גם אם לא כיוון להוסיף על המצווה, אך אם סיים את הברכה עובר על 'בל תוסיף' רק אם מתכוון להוסיף על המצווה, ממילא ייתכן ודעת הרמב"ם כריטב"א.